

ПРОБЛЕМА ФЕНОМЕНУ СУБ'ЄКТА ЖИТТЯ В ФІЛОСОФІЇ СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ ТА КИТАЮ

Рік 2012, згідно з заявами значної кількості «експертів», повинен був стати роком кінця світу. Однак, пройшов 2013 рік, а те, чого боялися люди, не сталося. В той же час, деякі особи висловили думку, що кінець світу вже настав. Настав тільки тому, що вже з'явилися паростки нового. Так, відомий дослідник Е. Тоффлер у своїй «Третій хвилі» писав: «Нова цивілізація зароджується в наших життях, і ті, хто не спроможні побачити її, намагаються її придушити. Ця нова цивілізація несе з собою нові сімейні відносини; інші способи праці, кохання та життя; нову економіку; нові політичні конфлікти, а більше того – змінену свідомість. Елементи нової цивілізації існують вже зараз. Мільйони людей вже налаштовують своє життя у відповідності з ритмами майбутнього» [10, с. 31].

Однак у фокусі нашого дослідження не процеси інформатизації, віртуалізації або формування мережних структур в сучасному світі, а проблема трансформації ідентичності людини. Якщо раніше поняття ідентичності було багатополярним (релігійна, етнічна, класова ідентичність), то в період децентралізації глобальних організацій, делегітимізації суспільних інститутів влади, згасання великих громадських рухів та ефемерності культурних проявів, кожний індивід все частіше організує своє життя навколо таких понять як «Я» і «інше суспільство».

Головну роль у формуванні ідентичності індивіда та специфіки його сприйняття оточуючими відіграє, в першу чергу, його належність до певної групи. Зазвичай, раніше це був рід, плем'я, громада чи навіть нація. В сучасних умовах до цього переліку додаються більш професійно орієнтовані групи — однокласники, університет одногрупники, співробітник або фанати улюбленої спортивної команди. З цього приводу П. Штомпка зазначає: «Не те, до кого я належу, а те, що я сам роблю, визначає те, хто я є насправді» [11, с. 582]. Отже, в сучасному суспільстві стає більш важливим не те, ким, чи де народилась людина, а чим вона займається.

Зміна критеріїв ідентифікації людини отримала свою назву — індивідуалізація. Індивідуалізація в сучасному суспільстві не пов'язана з конкретними соціальними прошарками або регіонами. Завдяки їй людина має набагато більше можливостей будувати своє власне життя, ніж це мали попередні покоління. Однак, незважаючи на цю свободу, важливим негативним наслідком індивідуалізації стала втрата впевненості людини в її положенні, точніше, в майбутньому. «Віра в рятівну місію суспільства сьогодні мертва по обидні сторони вже розібраної ідеологічної барикади, в палацах і в хатинах, в елітарних кварталах і в міських гетто люди виявляються в полоні почуття про те, що відсутніми є не лише механізми забезпечення ефективних дій, тим паче колективних, ефективних дій та особливо довгострокових колективних дій, але й шляхи відродження таких механізмів або створення нових» [1, с. XXI], ось яку мальовничу картину сьогодення дає нам З Бауман.

Саме у зв'язку з підвищенням рівня невизначеності як окремої людини, так і суспільства, людства в цілому, в соціально-філософських трактатах кінця ХХ — початку ХХІ століть об'єктом дослідження стають життя «надзвичайних» людей з позиції власників особливих життєвих стратегій, потенціал реалізації яких дозволяє самореалізовуватися не лише окремій людині, а й тому соціальному оточенню, що залучено у процес будівництва її життєвого шляху. Саме така людина, з таким життєвим атрибутом, в процесі своєї життєдіяльності, досягає особливого рівня особистісного розвитку — рівня суб'єкти життя.

Проблема феномену суб'єкта життя досліджувалась такими вченими як: А. Адлер, К. Юнг, Р. Мэй, В. Франкл, Д. Бьюдженталь, С. Мадді, І. Ял, Ш. Бюлер, А. Маслоу, Г. Олпорт, К.О. Абульханова, Л.І. Анциферова, Б.С. Братусь, Н.О. Логінова, Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьев, Б.Г. Анан'євим, Л.І. Божович, Ф.Е. Василюк, К.В. Карпинський, Д.О. Леонт'єв, М.Б. Марінов, К. Попельський, М. Страс-Романовська, К. Обуховський, В.Е. Чудновський, Н.Л. Карпова, Ю.Б. Некрасова та ін.

Серед вітчизняних дослідників слід відзначити роботи В.П. Беха, В.І. Воловика, Р.О. Додонова, Л.Д. Кривеги, М.А. Лепського.

У той же час слід зазначити відсутність ґрунтовних соціально – філософських досліджень феномену суб'єкта життя, особливо, досліджень передумов становлення цієї проблеми. Саме тому, метою даної статті є дослідження становлення проблеми феномену суб'єкта життя в філософській думці Стародавньої Індії та Китаю.

Почнемо з того, що поняття «суб'єкт життя» було запропоновано в середині 30-х років ХХ століття видатним радянським психологом С.Л. Рубінштейном як своєрідний ідеал, оптимальний спосіб здійснення життя [6, с. 10]. Особистість в ході свого життя, згідно С.Л. Рубінштейну, вступає у «життєві відносини» з предметним світом, навколишніми людьми і самим собою. Особистість, яка сама визначає форму і характер своїх «життєвих відносин» С.Л. Рубінштейн назвав суб'єктом — суб'єктом життя.

Поняття «суб'єкт» означає носія наочно-практичної діяльності і пізнання, джерело активності, яке направлено на об'єкт [9, с. 633]. Під життям ми розуміємо «соціально-філософську категорію для вивчення об'єктивних специфічних способів існування відкритих білкових систем на Землі, здібних до самовідтворювання, асиміляції і дисиміляції, зростання і розвитку, саморегуляції, які володіють спадковістю і непостійністю, дискретністю і цілісністю, подразненням і ритмічністю при обов'язковій в умовах нашої планети єдності складу біогенних речовин живих організмів, що відрізняються наявністю розумових форм, здатних усвідомлювати самих себе і необхідність збереження визначених цією категорією феномена як вищої цінності» [2, с. 12].

Але суб'єктність існує лише там, де є діяльність, ціліпокладання, тобто на суспільному рівні розвитку життя, оскільки будь-який суб'єкт життя «виявляється в тому, як будуються вчинки, лінії поведінки на основі бажань і реальних можливостей» [5, с. 112], в поєднанні ідеального та практичного. В ролі суб'єкта життя можуть виступати як особистість, так і їх сукупності, можна сказати, популяції — соціальні групи та суспільство в цілому.

Взагалі у вивченні феномену суб'єкта життя можна виділити два основні етапи: допонятійний (латентний) і понятійний. Другий етап говорить сам за себе — це період, коли дослідники вивчають не лише сам феномен, але і його віддзеркалення в ідеальних мислених формах.

Перший, латентний, етап означає, що в цей період сутність і зміст концепту «суб'єкт життя» підмінюється схожими або пов'язаними із ним поняттями. Таким чином, аналізу піддаватимуться ті філософські ідеї, в яких зачіпаються питання мети, цінності, сенсу і ідеалу людського життя, процесу взаємодії особистості та суспільства, самореалізації та стратегії життя особистості.

Перші описи феномену суб'єкта життя ми знаходимо в так званій ведичній літературі, особливо в Упанішадах. Згідно їм лише той, хто чинив благі дії, жив у згоді з діючою мораллю, народиться в майбутньому житті як брахман, кшатрія або вайшія. Той, чий дії не були правильні, може в майбутньому житті народитися як член нижчої варни (стану), або ж його душа потрапить в тілесне сховище тварини; не тільки варни, але і все, з чим людина зустрічається в житті, визначено кармою. Той, хто діє відповідно до існуючих норм, може, згідно упанішадам, підготувати собі кращу долю деяких з майбутніх життів [3, с. 16-18]. Тут ми простежуємо ідею про суб'єктність людини як необхідності підкоритися вимогам соціального середовища: щоб досягти кращого життя (мета), людина повинна змиритися з існуючим становищем і поводитися належним (визначеним ведами) чином.

Суб'єктність людини в джайнізмі включає аскезу і здійснення благих діянь, без яких неможливо позбавитися пут карми. Для звільнення від залежності необхідні три речі: щонайповніша віра у вчення джайнізму, точне знання цього вчення і правильна поведінка. Правильна поведінка полягає в стриманості від несправедливості, брехні, крадіжки,

чуттєвості і від прихильності до плотських об'єктів. Метою є особисте спасіння, бо людина може звільнитися лише сама і ніхто їй не може допомогти [3, с. 23-25].

Центром буддистського вчення є чотири благородні істини. Згідно їм, існування людини нерозривно пов'язане із стражданням (1). Причиною страждання є спрага, яка приводить через радощі і пристрасті до переродження, нове народження (2). Усунення причин страждання полягає в усуненні цієї спраги (3). Шлях, що веде до усунення страждань, — благий восьмеричний шлях — полягає в наступному: правильна думка, правильне рішення, правильна мова, правильне життя, правильне прагнення, правильна увага і правильне зосередження. Відкидається як життя, присвячене плотським задоволенням, так і шлях аскези і самокатування (4) [8].

Людина, що пройшла всі стадії восьмирічного шляху і за допомогою медитації дійшла звільняючого пізнання, стає архатом, святим, який стоїть на порозі кінцевої мети — нирвани (буквально: згасання). Значну роль відіграє культ бодхисатв — індивідів, вже здатних увійти до нирвани, але які відкладають досягнення кінцевої мети заради того, щоб допомогти в досягненні її іншим. Бодхисатва добровільно приймає страждання і відчуває своє визначення і покликання піклуватися про благо світу так довго, доки не будуть позбавлені від страждання всі. Таким чином, згідно вчення буддизму, можна виділити дві форми реалізації феномену суб'єкту життя — архатів та бодхисатв.

Матеріалісти Стародавньої Індії заперечують існування життя після смерті, закон карми і сансари. Оскільки в людині немає нічого, що пережило б його смерть, локаятики говорять про необхідність користуватися реальним життям, приймати все, що воно приносить, з усвідомленням того, що приємні сторони життя можуть врівноважити зло і страждання. Таке формулювання відношення до життя, визначає суб'єкта, метою якого є лише задоволення своїх природних потреб.

Система ньяї визначає звільнення як абсолютне припинення всіх мук і страждань, що стало можливим завдяки правильному пізнанню дійсності. Деякі вважають, що результатом звільнення є досягнення стану щастя. Але це цілком невірно, оскільки немає задоволень без страждання, рівно як не буває світла без тіні. Таким чином, звільнення — це тільки полегшення страждань, а не задоволення або щастя.

Єдиним шляхом звільнення людини в школі санкхія є шлях усвідомлення того факту, що Я (Пуруша — розумний початок) і Не-Я (тіло, почуття, розум, інтелект і особистість) різні. Для досягнення цього необхідно пройти довгий шлях виховання у душі глибокої відданості і постійного роздуму про те, що Я є чиста вічна свідомість, незалежна від комплексу розум-тіло і встановленого порядку речей з його просторово-часовими і причинними відносинами.

Характер і методи цього духовного виховання, необхідного для самопізнання, ретельно розроблені філософією йоги. У практиці йоги є вісім ступенів звільнення: яма (приборкання), ніяма (культура етики), асана (вироблення стійкості), пранаяма (контроль над диханням), прат'яхара (видалення почуттів), дхарана (увага), дх'яна (роздум) і самадхі (зосередженість) [3, с. 218-219].

Згідно Мімансі, єдиним шляхом звільнення з пут самсари і карми є послідовне виконання того, чому вчать Веди. У Веданті вихід з круговороту народжень полягає в знанні, веденні (від'я), тобто в розгляді всього з погляду вищої істини. На її основі досягається пізнання того факту, що світ у всій його мінливості — суцільний обман і що незмінною реальністю є брахма, з якою ідентифікується індивідуальна душа (атман). Шлях до досягнення цього знання полягає в дотриманні етичного кодексу і, перш за все, в медитації, яка розуміється як концентрований роздум про приховані проблеми упанішад. Міманса ставить метою життя людини лише досягнення успіху в іншому житті та майбутньому народженню нанебі [3, с. 276-277].

Якщо в основі Староіндійської філософії лежали Веди, то в Китаї цю функцію виконували Класичні книги китайської освіти. Книга Перемін є найважливішою. У ній містяться перші уявлення про світ і людину в китайській філософії.

Основою початкових текстів є 64 гексаграми, які визначали 64 варіанти розвитку подій та специфіку поведінки людини, — активну і пасивну, яка визначалася переважанням ян або інь начала.

Все пізнання людини спрямоване на розрізнення, позначення і розуміння всього суцього. Людина повинна жити своїм життям, не намагатися бути краще за всіх, не бажати багатства і слави, не намагатися залишити свої сліди в історії [4, с. 12].

Конфуцій зосереджує увагу на вихованні людини у душі поваги і шанобливості по відношенню до оточуючих, до суспільства. У його соціальній етиці особистість є особистістю не “для себе”, а для суспільства. Етика Конфуція розуміє людину у зв'язку з його соціальною функцією, а виховання — це підведення людини до належного виконання цієї функції. Головною характеристикою суб'єкта життя в Конфуціанстві є те, що життя людини визначається більшою мірою суспільством, а не бажанням особистості.

Ідеальним станом, до якого повинна прагнути кожна людина, виступає стан “шляхетного мужа”, все життя і поведінка якого визначені соціальними нормами, прагненням до порядку. Порядок виступає як етична категорія, що включає також правила зовнішньої поведінки — етикет. Справжнє дотримання порядку веде до належного виконання обов'язків. Належне виконання функцій на основі порядку з необхідністю призводить до прояву людяності (жень). Людяність — основне з усіх вимог, що пред'являються до людини. Людське існування є настільки соціальним, що воно не може обійтися без таких регуляторів, як: допомагай іншим досягти того, чого б ти сам хотів досягти; чого не бажаєш собі, того не роби іншим. “Вчення Конфуція було перш за все екстравертним, направленим на зовнішній світ, що припускає само розширення, залучення найбільшого числа людей” [4, с. 14-21].

Для дотримання субординації і порядку Конфуцій виробляє принцип справедливості і справності (і). Людина повинна діяти так, як велить порядок і його становище. Справна поведінка — це поведінка з дотриманням порядку і людяності. Ритуал і обов'язок, вірність вищому і синовна шанобливість, держава і сім'я — ось на що направлено вчення Конфуція [4, с. 16]. Такий шлях (дао) освічених, які володіють етичною силою (де) і яким повинно бути ввірено управління суспільством.

Вчення моїстів — корінна протилежність вченню Конфуція. Весь зміст їх вчення полягав в ідеях загальної любові (цзянь ай) і процвітання, взаємної користі. Обов'язковою для всіх людей в суспільстві повинна бути загальна міра взаємної людяності, всі повинні пектися про взаємну користь.

У центрі уваги даосизму стоять природа, космос і людина, проте ці початки визначаються не раціональним шляхом, конструюванням логічно послідовних формул (як це робиться в конфуціанстві), а за допомогою прямого понятійного проникнення в природу існування [4, с. 16-17]. Призначення людини як частини природи, з якої вона вийшла, — утримати єдність з природою. Дотримання “міри речей” являється для людини головним життєвим завданням. Відхід убік, відчуження характеризують поведінку мудреця. Збагнення світу супроводжується тишею, в якій розуміючий муж опановує світом. Це радикально протилежно конфуціанській концепції “шляхетного мужа” (освіченого мужа), який повинен вправлятися в навчання і управління іншими. У тому ж руслі — непомітного і покірливого життя — проповідував китайський варіант буддизму — чань.

Таким чином, проблема суб'єктивації життя особистості в Стародавній Індії розвивається в контексті понять “сансара”, “карма” та правил ідеального життя послідовника тієї чи іншої філософської течії. В результаті чого концепт «суб'єкт життя» набуває, з одного боку, пасивного характеру по відношенню до реального матеріального життя, та, з іншого, активного характеру в духовній сфері, в першу чергу, в контексті слідування релігійним ритуалам, правилам, що й отримало своє відображення у стійкій системі варн і каст.

Зовсім інше ставлення до феномену суб'єкта життя в філософії Стародавнього Китаю, зміст якого виражається в понятті “мистецтво серця”. Усі філософські течії, ідеї яких ставали частиною державної ідеології (конфуціанство, моїзм, легізм), першочерговим

питанням ставили проблему суспільного життя людини, її вміння коритися перед об'єктивними обставинами (сили природи, державні закони) свого існування та вмінню активної та, перш за все, своєчасної дії заради свого щастя, що є відображенням китайського світогляду. В той же час, китайська філософія мала вчення, які орієнтували на активну життєву стратегію в духовній сфері — даосизм та чань-буддизм. Згідно яких найголовнішою метою, сенсом життя кожної людини є слідування закону "Дао" та злиття з Природою.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку можуть включати аналіз становлення проблеми феномену суб'єкта життя в Античній філософії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. — М.: Логос, 2005. — 390 с.
2. Воловик Г.В. Життя як цілісність: соціально-філософський аналіз. Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Г.В. Воловик; Запорізький державний університет. — Запоріжжя, 2001. — 19 с.
3. Индуизм. Джайнизм. Сикхизм: Словарь / Ред. кол. М.Ф. Альбедиль, А.М. Дубянский и др. — М.: Республика, 1996. — 576 с.
4. Лао-Цзы. Книга пути и благодати / Лао-Цзы; И.С. Лисевич (пер.). — М.: АиФ-Принт, 2002. — 313 с.
5. Лепский М.А. «Свет» и «тьень» социальной перспективы / М.А. Лепский. — К.: Молодь, 2000. — 410 с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. — СПб.: Питер, 1999. — 720 с.
7. Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самодеятельности: к философским основам современной педагогики / С.Л. Рубинштейн // Вопросы психологии. — 1986. — №4. — С. 109.
8. Сатисчандра Чаттерджи, Дхирендрамохан Датта. Древняя индийская философия. Пер. с англ. В.И. Кальянова. — М.: Изд-во Иностранной литературы, 1954 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/library/asiatica/indica/edu/01/00.html>.
9. Субъект / Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичёв и др. — 2 изд. — М.: Советская энциклопедия, 1989. — С. 633-634.
10. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер; пер. с англ. — М.: АСТ, 2010. — 784 с.
11. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка; пер. с польск. С.М. Червонной. — М.: Логос, 2005. — 664 с.

SUMMARY

The article is devoted to research of the subject of life phenomenon premises in Ancient India and China philosophy: Vedaism, Jainism, Buddhism, Confucianism, Taoism, etc.

С.І. КАЛЬЦЕВА
Г.О. МІРОШНИЧЕНКО

РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ

Регулювання діяльності соціальних працівників пов'язана зі зростанням ролі цієї професії в сучасному суспільстві. Дійсно, важко уявити собі стабільний розвиток суспільства без діяльності соціальних працівників, оскільки метою соціальної роботи є не тільки допомога в складних життєвих обставинах, адаптація або реадaptaція людей у суспільство, але і створення умов, у яких кожна людина може в максимальній мірі реалізувати свої можливості.

Тому значення професійної діяльності соціального працівника важливе не тільки в умовах реформування суспільства, економічної нестабільності. Його діяльність також актуальна в часи стабільного розвитку суспільства для можливості вільного розвитку особистості, реалізації її власних здібностей, а також підтримання соціальної стабільності, запобігання соціальної напруженості. В той же час, суспільний розвиток неодмінно пов'язаний з